

Β'. Ἡ σύνθεσις τοῦ πνεύματος τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Ἡ ἐρώτησις εἶναι τώρα αὕτη, ἐὰν εἰς τὰ ὑλικά ἄτομα τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀνταποκρίνεται καὶ ἰδιαιτέρα ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ὑπαρξις ἢ πῶς ἔχει ὁ ψυχικὸς καὶ πνευματικὸς βίος ἐν τῇ κοινωνίᾳ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς αὐτονόητον ὅτι ὑπάρχει καὶ ψυχὴ (συναισθήματα) καὶ πνεῦμα καὶ ἐπομένως καὶ θέλησις ἰδιαιτέρα τῶν ἀτόμων τῆς ὑλικῆς συστάσεως τῆς κοινωνίας, ὅτι δηλαδὴ ἡ κοινωνία δὲν ἀποτελεῖ μίαν ψυχὴν, ἓνα πνεῦμα καὶ ἐπομένως καὶ μίαν θέλησιν καὶ μίαν γνώμην· πράγματι δὲ κατεδείχθη κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τῆς κοινωνίας (τοῦ κοινωνικοῦ βίου) ὅτι εἰς ἕκαστον κοινωνικὸν στρώμα ἀνταποκρίνεται καὶ μία ἰδιαιτέρα πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ¹⁾. Καὶ ὅμως δὲν θέλω ν' ἀρκεσθῶ εἰς ταῦτα καὶ νὰ κατασκευάσω διανοητικῶς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς πνευματικῆς συνθέσεως τῆς κοινωνίας, μάλιστα δὲ καὶ κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον κατὰ τὴν πρὶν ἀνάλυσιν εἶχεν ἐμφανισθῆ καὶ μία γενικὴ κοινωνικὴ ἀτμόσφαιρα. Θὰ ἐξετάσω λοιπὸν τοὺς σκοποὺς τοὺς ἐν τῇ κοινωνίᾳ πραγματοποιουμένους, τὸ περιεχόμενον τοῦτο τῆς θελήσεως, διὰ νὰ γνωρίσω τὴν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑφισταμένην ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν σύνθεσιν.

α) Οἱ σκοποὶ ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Πρὸς καθαρὸν καὶ σαφεῖ καθορισμὸν τοῦ προβλήματος περὶ σκοπῶν τῆς κοινωνίας ἢ σκοπῶν ἐντὸς τῆς κοινωνίας τονίζω πρῶτον ὅτι πρέπει νὰ γίνεται διάκρισις αὐστηρὰ μεταξὺ σκοποῦ ἐνσυνειδήτου (ἐνεργείας σκοπίμου) καὶ σκοπιμότητος ἀβουλήτου. Κατὰ τὴν ἀβούλητον σκοπιμότητα πρόκειται μόνον περὶ ἀντιλήψεως ὑποκειμενικῆς ἐκ τῶν ὑστέρων, δηλαδὴ μία ἐνέργεια π. χ. εἶναι μὲν ἡ μόνη καλὴ καὶ κατάλληλος, ἡ μόνη σκόπιμος, δὲν παρήχθη ὅμως ἐκ γνώσεως προηγουμένης τοῦ σκοποῦ, τοῦτο ὅμως εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἔννοια τῆς ἐνσυνειδήτου

¹⁾ Πρβλ. ἄνω σελ. 77.

²⁾ Ἐλευθεροπούλου, Ὁ κοινωνικὸς βίος.

σκοπιμότητος. Ὅτι μίᾳ ἀγέλῃ εἶναι μὲν διὰ τὸν ἄνθρωπον τὸν παρατηροῦντα τ' ἀποτελέσματα τῆς ὑπάρξεώς της σκοπιμος, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν, ἀντικειμενικῶς, νὰ γίνεται λόγος περὶ τοῦ ὅτι ἡ ἀγέλη παρήχθη ἐκ τοῦ ἐνσυνειδήτου (δηλαδή εἰς τοιαύτην περίστασιν πρὸ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἀγέλης συλληφθέντος) σκοποῦ ὅπως ἐπιτευχθῆ, διὰ τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀλληλεγκύης τῶν ἀτόμων, ἢ διατήρησις τοῦ εἴδους, ἐκτὸς εἰάν ἐξηγῆ κανεῖς τὰ φυσικὰ φαινόμενα θεολογικῶς, ὅποτε, ἐννοεῖται, ὁ Θεὸς συνέλαβε καὶ ἐπραγματοποίησε τὸν σκοπὸν. Ἄπ' ἐναντίας ὅμως πρόκειται κατὰ τὴν ὀργάνωσιν συζώντων, συνυπαρχόντων ἀνθρώπων, καὶ ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ κατὰ τὴν παραγωγὴν τῆς κοινωνίας περὶ μιᾶς ἐνσυνειδήτως σκοπίμου, ἀπὸ τὸν ὀργανωτὴν συλληφθείσης καὶ πραγματοποιηθείσης ὀργανώσεως ¹⁾.

Τὸ πρόβλημα λοιπὸν περὶ σκοπῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ἢ σκοπῶν ἐντὸς τῆς κοινωνίας εἶναι σαφὲς καὶ ἡ λύσις του μετὰ τὰς ἀναλυτικὰς μου ἐρεῦνας δὲν εἶναι πλέον δύσκολος. Ἐν πρώτοις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν πρωτόγονον κοινωνίαν, εἶχον εὑρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ ὀργανώσεως αὐτῆς διὰ στιβαρῆς χειρὸς, δι' ἑνὸς μονάρχου ἢ διὰ μιᾶς μοναρχικῆς ἀριστοκρατίας, ὥστε πρέπει νὰ εὑρεθῆ, τί ἐσκοπεῖ, τί ἤθελε ἡ ὀλιγαρχία αὐτὴ (τί ἤθελον οἱ ὀλιγαρχικοί, οἱ ὀλίγοι αὐτοί). Εἶναι δὲ ἀδύνατον, εἶναι ἄνευ λόγου, νὰ νομίση κανεῖς ὅτι ἡ στιβαρὰ ἐκείνη χεὶρ ἐπεδίωκε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ, νὰ σωθῶν, νὰ συντηρηθῶν οἱ ἄνθρωποι, (τὸ ἀνθρώπινον γένος) ἢ καὶ μόνον οἱ ἄνθρωποι, τοὺς ὁποίους ὀργάνωσε. Τοιοῦτος σκοπὸς θὰ ἦτο ἕνεκα τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον σκέπτεται ὁ πρωτόγονος ἄνθρωπος καὶ ἕνεκα τῶν συναισθημάτων του ἀδύνατος. Φυσικωτέρᾳ εἶναι ἡ ἐξήγησις ὅτι ὁ ὀργανωτὴς ἐκεῖνος ὀργάνωσε, ὅπως τοῦ ἤρεσκε καὶ τοῦ συνέφερε, ὅπως καὶ ὁ γορβίλλας ἐξυπηρετεῖται ἀπὸ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα του. Διὰ τὸν ἄνθρωπον ὀργανωτὴν πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἐπίσης ὅτι ὑπέκειτο καὶ αὐτὸς εἰς ἐκείνην τὴν ψυχικὴν κατάστασιν, ἢ ὅποια κατακυριαρχεῖ τῶν πρώτων καὶ κατακυριαρχεῖ γενικῶς τῶν πρωτογόνων ἀνθρώπων καὶ ἐμπόδιζε καὶ ἐμποδίζει αὐτοὺς καὶ ὑποκειμενικῶς νὰ μὴ φε-

¹⁾ Πρβλ. ἄνωθι σελ. 44 κ. ε.

νεύουν κτλ. ¹⁾ καὶ ὅτι ἐπομένως ὀργανῶνων αὐτὸς τὴν κοινωνίαν τῶν συνυπαρχόντων πρώτων ἀνθρώπων διὰ ρητῶν παραγγελμάτων καὶ ἀπαγορεύσεων εἶχε ὡς βάσιν καὶ αἰτίαν τὴν φωνὴν τῶν ἰδικῶν του προσωπικῶν συναισθημάτων, δηλαδή ἀπηγόρευσε τὸν φόβον, ἐφόνευσεν τὸν φονεύοντα, ἐτιμῶρει διὰ φόβου ἐκ φόβου πρὸς τὸν φονευθέντα («τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ζητεῖ ἐκδίκησιν» τῆς Βίβλου). Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οὕτω ἐπῆλθε καὶ τὸ κατ' ἀρχαίς μὴ ἐπιζητηθὲν ἀποτέλεσμα: οἱ ἄνθρωποι συνεκρατήθησαν καὶ διετηρήθη ἡ ἐνότης. Ἡ διατήρησις, ἡ ὑπεράσπισις τῆς ἐνότητος ὅμως ὑπῆρξεν, ὅπως κατέδειξα, πάντως ὁ συλληφθεὶς καὶ ἐπιδιωχθεὶς σκοπὸς τοῦ ὀργανωτοῦ κατὰ τὰς μεταβολὰς τῆς μορφῆς τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἄλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι τοῦτο δὲν παρήγαγε νέον τρόπον τῆς ὀργανώσεως. Ἴδου δὲ διατί.

Ὁ σκοπὸς, νὰ συντηρηθῇ μία κοινωνικὴ ἐνότης, μία κοινωνία ἀπέναντι ἄλλων πρὸς τὰ ἔξω, ἤτοι ὁ σκοπὸς τῆς αὐτοσυντηρησίας τῆς κοινωνίας, ὑπῆρξε κατ' ἀρχαίς πάντως σκοπὸς πηγάζων ἐκ τῆς φιλήσεως (ἐκ μιᾶς ἰδιαζούσης καταστάσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος) ἐνὸς ἐκάστου ἀνθρώπου ἐκ τῶν ἀποτελούντων μίαν κοινωνίαν. Ὁ σκοπὸς ἐκεῖνος ὑπηγορεύετο εἰς ἕκαστον ἀπὸ τὴν συνείδησίν του ὅτι διαφέρει (ἀρχικῶς ἴσως μόνον ἐνεκα τῆς ὀφθαλμοφανοῦς διαφορᾶς τῶν χρωμάτων καὶ γενικῶς τῶν σωματικῶν χαρακτήρων) ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου ἄλλης κοινωνίας· τὸ αὐτὸ δὲ σημαίνει (μᾶλλον ὅτι βαθύτερα θεμελιωμένη) καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ ἔπειτα καὶ ἡ τάσις πρὸς ἰδιαιτέραν πολιτικὴν ὑπαρξίν ἐνὸς ἔθνους. Ἄλλὰ σὺν τῇ ἐξελίξει καὶ ὀξυνομένων τῶν κοινωνικῶν οἰκονομικῶν διαφορῶν ἤρχισε μῦλα ταῦτα αὐτὸς ὁ σκοπὸς τῆς αὐτοσυντηρήσεως ὀλίγον κατ' ὀλίγον νὰ χάνη τὴν γενικὴν του ἀξίαν καὶ νὰ καταντῆ εἰς σκοπὸν πραγματοποιούμενον διὰ βίας. Διὰ νὰ ἐννοηθῇ τὸ πρᾶγμα καλῶς ἄς ληφθῇ ὑπ' ὄψιν τὸ προλεταριάτον, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸν ἀγῶνά του κατὰ τοῦ κεφαλαιούχου, κατὰ τῆς κεφαλαιοκρατίας, δεικνύει τάσιν νὰ διασπάσῃ τὰ πολιτικὰ (κρατικὰ) καὶ ἐθνικὰ ὄρια καὶ δεσμά. Ἄλλ' ἄς ληφθῶν ὑπ' ὄψιν καὶ οἱ ὀπαδοὶ τῆς

¹⁾ Περβλ. ἀνωθι σελ. 44 κ. ε.

(κατ' αὐτοὺς ἠθικῆς) ἰδέας τοῦ κοσμοπολιτισμοῦ. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τάσεις καὶ ἰδέας αὐτὰς ὑφίσταται ὁμοίως καὶ ἡ πιστὴ ὑπεράσπισις τῆς ἰδέας τῆς ἰδικῆς τῶν πολιτείαις ἐκ μέρους τῆς πλουτοκρατίας καὶ τῶν ὀπαδῶν τῆς (κατ' αὐτοὺς ἠθικῆς) ἰδέας τῆς ἰδιαιτέρας ἐθνικῆς ὑπάρξεως. Ὡστε ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔθνους, ἐντὸς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτείας διεσπασθῆ τὸ γενικὸν κῦρος τῆς ἰδέας τῆς αὐτοσυντηρησίας τῆς πρὸς τὰ ἔξω, κατήντησε σκοπὸς ἐνὸς μόνου μέρους τῆς κοινωνικῆς ἐνότητος, σκοπός, ὁ ὁποῖος ἐπομένως ἐν ἀνάγκῃ ἐπιβάλλεται εἰς τὸ ἄλλο μέρος. Καὶ ἔχω μὲν προσωπικῶς τὴν ἐντύπωσιν καὶ τὴν πεποιθήσιν, ὅτι, ὅπως δεικνύουν τὰ γεγονότα, οὕτως εἶπερ ἐν τῇ τελευταίᾳ στιγμῇ ἐκδηλοῦται ἡ ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ὑπεθνικᾶ πᾶσαν διαφορὰν ἔξ ὀικονομικῶν συμφερόντων. Ἀλλὰ μᾶλλον ταῦτα δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀρνηθῆ κανεὶς τὸν μερικὸν καταναγκαστικὸν χαρακτῆρα, τὸν ὁποῖον ἔλαβε γενεστὶ ἡ ἰδέα τῆς αὐτοσυντηρησίας τῆς πολιτείας. Προπάντων δὲ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας καταφαίνεται καθαρῶς ἡ φύσις τῶν σκοπῶν, οἱ ὁποῖοι πραγματοποιοῦνται ἐν τῇ πολιτείᾳ διὰ τῆς ὀργανώσεως: οἱ πραγματοποιηθέντες καὶ διὰ τῆς ἐννόμου λεγομένης τάξεως ὑπερασπιζόμενοι σκοποὶ δὲν εἶναι οἱ σκοποὶ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τῶν ἀποτελούντων τὴν (ἐν λόγῳ) πολιτείαν, ἀλλὰ οἱ σκοποὶ μιᾶς ὁμάδος, μιᾶς μερίδος, ἐνὸς μέρους ἐκείνων: πρόκειται δὲ πάντοτε περὶ τῆς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἰδέας: οἱ μὲν προσπαθοῦν νὰ κἀμουν ὑποχρεώσεις καὶ ὑποτελεῖς τῶν τοῦς ἄλλους. Εἶναι δὲ ἀδιάφορον πῶς κρίνει ἓνας (θεωρητικῶς κατασκευαστικῶς χαρακτηριζόμενος: ἀντικειμενικῶς) παρατηρητῆς τοὺς πραγματοποιηθέντας αὐτοὺς σκοποὺς: ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἀκόμη καὶ ἠθικαὶ ὑποχρεώσεις, ἐφ' ὅσον μεταβάλλονται εἰς καταναγκαστικοὺς νόμους τῆς κοινωνίας, τῆς πολιτείας, δεικνύουν κατάστασιν, ἐντὸς τῆς ὁποίας μία μερὶς ἔκαμε ὑποχρεώσεις καὶ ὑποτελεῖς εἰς τὴν θέλησίν των, τοὺς σκοποὺς των, τοὺς ἄλλους: ἀκριβῶς ἐπειδὴ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ἴσοι καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν φθάνουν ὅλοι ὁμοῦ ἢ ὅλοι ἔξ ἴσου εἰς τὴν αὐτὴν ἠθικὴν ἀπομην τῶν σχέσεων, συμβαίνει ὥστε, ἐὰν οἱ φθίσαντες εἰς τοῦτο κατορθώσουν, ὡς πλειονοψηφία, νὰ πραγματοποιήσων τὴν γνώμην των, αὕτη τότε νὰ ἐπιβάλλεται ὡς νόμος τῆς πολιτείας (π. χ. ὡς νόμος

διαρροθυμίζων τὴν οἰκογένειαν, ὡς οἰκογενειακὸν δίκαιον, ὡς κατάργησις πορνείων κτλ. κτλ.) εἰς τοὺς ἄλλους, οἱ ὅποιοι ἄλλως ἐσκέπτοντο καὶ εἶχον ἄλλους σκοπούς.

Γεννᾶται μὲν ἐνταῦθα τὸ ζήτημα, ἐὰν πράγματι ὑπάρχουν διαφοραὶ εἰς τοὺς σκοπούς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐὰν εἶναι δυνατά. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα τοῦτο λύεται ἀπλούστατα καὶ διὰ τῶν γεγονότων τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ψυχολογικῶς. Καὶ πρῶτον μὲν ψυχολογικῶς καταφαίνεται ἐκ τῆς ἀναλυτικῆς μου ἐρεῦνης τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κοινωνίᾳ ¹⁾ ὅτι ὁ κοινωνικὸς βίος δὲν καταστρέφει αὐτὸν ὡς τὴν κυρίαν πραγματικότητα μὲ τὴν πολυειδῆ καὶ πολύμορφον τάσιν του πρὸς ἱκανοποίησιν, διότι, ὅπως κατέδειξα, ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος προσπαθεῖ ἐντὸς τῆς κοινωνίας νὰ ζήσει καὶ ζῇ πράγματι ἱκανοποιῶν τὸν ἑαυτὸν του ἀναλόγως καὶ συμφώνως πρὸς τὰς φυσικὰς ἰδιότητάς του, ὥστε καταναγκαζόμενος νὰ ὑποκύβῃ εἰς τὴν θέλησιν ἄλλου δὲν χάνει τὸν πόθον του πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου συνδέεται καὶ μὲ τοὺς ἄλλους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοιοπαθεῖς του, ἢ ὁμοίους του κατὰ τὰς ιδέας. Διὰ νὰ ὁμιλήσω λοιπὸν συντόμως καὶ γενικῶς τονίζω μόνον ὅτι ἤδη ἢ ἱστορικῶς καὶ γενικῶς ἀντικειμενικῶς ὑφισταμένη ψυχικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ ἐπομένως ἢ διαφορὰ τῶν προθέσεων των καὶ τῆς ἀντιλήψεως των εἶναι ὁ ψυχολογικὸς λόγος τοῦ ὅτι ἐντὸς τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τῆς κοινωνίας) ἕκαστος ἔχει τοὺς ἰδιαιτέρους σκοπούς του, τοὺς ὁποίους, ἐννοεῖται, τείνει νὰ πραγματοποιήσῃ. Τοῦτο δὲ μαρτυροῦν δεύτερον καὶ τὰ γεγονότα τοῦ κοινωνικοῦ βίου· διότι κοινωνικὰ κόμματα, ὅπως κατέδειξα ²⁾, οὐδὲν ἄλλο σημαίνουν παρὰ ἐνώσεις ἀτομικῶν ἀνθρώπων ἀναλόγως τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὁμοιότητος τῶν σκοπῶν των (τῶν συμφερόντων ἢ ἰδεῶν των), τοὺς ὁποίους θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν. Κόμματα δὲ κοινωνικά, ἔστω καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχικὴν μορφήν κοινωνικῶν στρωμάτων ἀξίας ἢ, σιωπηλῶς, ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ συναισθήματος τῆς οἰκονομικῆς ὁμοιότητος (ὑπὸ τὴν μορφήν λοιπὸν κοινωνικῶν τάξεων), ὑπάρχουν, ὅπως ἔδειξα, ἐξ ἀρχῆς

¹⁾ Ἡρβλ. ἀνωθι σελ. 133 κ. ε.

²⁾ Ἡρβλ. ἀνωθι σελ. 142 κ. ε.

τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ τῆς κοινωνίας. Εἶναι δὲ φεῦμα μέγα ὅτι δῆθεν ἐκ τῆς διαμάχης τῶν διαφόρων σκοπῶν γεννῶνται γενικοί σκοποί· ἐκ τῆς διαμάχης, ὅταν κανένας τῶν σκοπῶν δὲν ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἰσχυρὰν μερίδα τῆς κοινωνίας, ἀπὸ ἰσχυρὸν κοινωνικὸν κόμμα, γεννᾶται συμβιβασμὸς διὰ παραχωρήσεων χωρὶς νὰ ἐξαφανίζεται ἡ διαφορὰ τῶν πόθων καὶ σκοπῶν· ἕκαστος σκοπὸς παραμονεύει οὕτως εἰτεῖν, νὰ ἐπιτύχη ποτὲ τελείως τὴν πραγματοποίησίν του.

Δὲν εἶναι δυνατόν λοιπὸν νὰ γίνεται λόγος περὶ γενικῶν σκοπῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Αἱ ὡς σκοποὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἰσχύουσαι διατάξεις εἶναι οἱ πραγματοποιηθέντες σκοποὶ ἑνὸς μέρους τῆς κοινωνίας, τὸ ὁποῖον ὡς ἰσχυρότερον διέταξε τὸν κοινωνικὸν βίον κατὰ τὰ συμφέροντα ἢ τὰς ἰδέας του, κατὰ τὴν θέλησίν του. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐντὸς τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν λεγομένην ἱστορίαν: ἰσχυρὰ ἔθνη ἐπιδιώκοντα τὴν πραγματοποίησιν τῶν πόθων των (τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν των) ἐπιβάλλουν αὐτοὺς εἰς τοὺς ἀδυνατωτέρους. Δὲν ὑπάρχουν γενικοί λεγόμενοι σκοποὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὡς δῆθεν σκοποὶ μιᾶς ὁλότητος· δὲν ὑπάρχει τοιαύτη ὁλότης, ὑπάρχουν μόνον τὰ διάφορα ἔθνη καὶ οἱ σκοποὶ των.

Μᾶλλον ταῦτα καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἀπὸ τοὺς νομικοὺς πολιτειολόγους γίνεται λόγος περὶ τῶν γενικῶν σκοπῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ἢ, ὅπως λέγουσιν αὐτοί, εἰδικώτερον ἐν τῇ πολιτείᾳ. Θεωροῦν δὲ οἱ μὲν τὴν πολιτείαν αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν ὡς σκοπὸν, ἄλλοι δὲ τὴν πολιτείαν μόνον ὡς μέσον πρὸς σκοπὸν, τὸν ὁποῖον καθορίζουν οἱ μὲν αὐτῶν ὡς ὑπεράσπισιν τοῦ δικαίου (ὁ Καντ, ἡ σχολὴ τοῦ Manchester, κ. ἄ.), ἄλλοι δὲ ὡς δημοσίαν εὐημερίαν, ὡς διάταξιν τῶν σχέσεων ποιῶσαν τὸν ἄνθρωπον ἱκανὸν νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοποὺς τοῦ βίου του καὶ τοὺς σωματικοὺς καὶ τοὺς πνευματικοὺς. Ἀλλὰ καθ' ὅλους τοὺς διορισμοὺς αὐτοὺς πρόκειται κυρίως περὶ ἰδιαιτέρας ἀπόψεως τῆς πολιτείας, περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ εἶναι ἡ πολιτεία, δηλαδή περὶ ὑποχρεώσεων καὶ καθήκοντων δῆθεν,

τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἔχη ἡ πολιτεία, ὄχι ὅμως περὶ τῆς πολιτείας, ὅπως πράγματι εἶναι. Ναὶ μὲν λέγει ἡ ἱστορική σχολὴ ὅτι κατὰ τὴν ρωμαϊκὴν ἀποψιν ἡ *salus publica* ἦτο ὁ σκοπὸς τῆς *rei publicae*: ἀλλὰ ἡ σχολὴ αὐτὴ σφάλλει θεωροῦσα τοῦτο ὡς ἀντικειμενικὴν πραγματικότητα. Πρῶτον μὲν ἡ ρωμαϊκὴ λεγομένη ἀποψις ἦτο καὶ πάλιν ἡ ἀποψις ρωμαίων πολιτειολόγων καὶ ἔπρεπε ἐπομένως ν' ἀποδειχθῇ ὅτι δὲν συνέχεον καὶ αὐτοὶ τὴν πραγματικὴν ὑπαρξιν τῆς πολιτείας μὲ τὸν πόθον τους, πῶς ἔπρεπε νὰ εἶναι· δεῦτερον δὲ οὐδὲ εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῇ, τί σημαίνει *salus publica*: ἴσως τὴν ὄρονθα Ἑρῖκου II. τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ κατὰ βάθος οὐδὲν ἐπιτυγχάνεται διὰ μιᾶς ὄρονθος, οἱ ἄνθρωποι ἔχουν, ὅπως ἔδειξα, διαφόρους, ἀνομοίους πόθους, ὁ δὲ ὁμιλῶν περὶ δημοσίας εὐημερίας δὲν ἐνεβιάθηνε ποτὲ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς διαφορᾶς τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων, ἐκτὸς ἐὰν προτείνῃ σύστημα κατασκευάζον τὴν πολιτείαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διαφορῶν, ὅπως π. χ. ὁ Πλάτων, καὶ τότε πάλιν καταλήγει τὸ ζήτημα ἐκ νέου εἰς ἀποψιν ἰδεολογικὴν τῆς πολιτείας, ὄχι ὅμως εἰς καθορισμὸν τῆς, ὅπως ἔχει. Ἐὰν ὅμως ἐκεῖναι αἱ ἀπόψεις καὶ μόνον ὡς ἰδεολογία θεωρούμεναι ἐπιτρέπωνται (εἶναι ὀρθαί) ἢ ὄχι, ἡ ἔρευνα τοῦ ζητήματος τούτου δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα ¹⁾).

Πραγματικὸν εἶναι, ὅπως κατέδειξα, μόνον οἱ ὅλοι οἱ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ (ἐντὸς τῆς κοινωνίας) πραγματοποιηθέντες καὶ, ὡς ἡ τάξις τῶν σχέσεων, ὡς ἡ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας, ὑπερασπιζόμενοι σκοποὶ εἶναι οἱ ὑπερισχύσαντες, ἀπὸ τὰ κόμματα δι' ἀγῶνος καὶ νίκης ἀποκτηθέντες καὶ οὕτω μόνον ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἰσχύοντες σκοποὶ καὶ ἐπομένως ὄχι σκοποὶ τῆς κοινωνίας (τῆς πολιτείας π. χ.), ὡς ἂν νὰ ἦτο αὐτὴ κάτι ἀνεξάρτητον ἀπὸ κόμματα καὶ κομματικοὺς πόθους. Ὑπάρχουν δὲ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τύσοι σκοποί, οἱ ὁποῖοι ποθοῦν νὰ πραγματο-

¹⁾ Πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου: *Φιλοσοφία. Γενικὴ ἀποψις τοῦ κόσμου.*

ποιηθῶν, ὅσοι καὶ ἀτομικοὶ ἄνθρωποι· ἀλλὰ αὐτοὶ συνενοῦνται ἀκριβῶς κατὰ τὴν μεγαλυτέραν ὁμοιότητα τῶν σκοπῶν των, τότε δὲ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἐμφανίζονται ὡς σκοποὶ τῶν κοινωνικῶν κομμάτων, τῶν ὁποίων ἕκαστον προσπαθεῖ νὰ ὑπερισχύσῃ καὶ νὰ ὀργανώσῃ τὴν σχέσιν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἢ νὰ διαρρυθμίσῃ τὰς σχέσεις τῶν συζώντων ἀνθρώπων κατὰ τοὺς σκοποὺς του (τὰ συμφέροντα ἢ τὰς ἰδέας του), οὕτω καθορίζων τὰ δῆθεν καθήκοντα καὶ τὰς ὑποχρεώσεις τῆς κοινωνίας ¹⁾, τὰ ὅποια λοιπὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ οἱ πόθοι ἢ ἡ ἄποψις περὶ κοινωνίας (περὶ πολιτείας) ἐνὸς (ἰσχυροῦ) κόμματος.

β) Θέλησις καὶ πνεῦμα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

Αἱ ἄνωγι ἐρευνᾶν καταλήγουν εἰς ἓνα σαφὲς καὶ ἀκριβὲς συμπέρασμα : ἐὰν ὀνομάσω τοὺς σκοποὺς *θέλῃσιν* (δηλαδὴ ἐὰν μεταχειρισθῶ ἀντὶ τῆς λέξεως σκοπὸς τὴν λέξιν *θέλησις*) καὶ ἀναλύω τὴν *θέλησιν* εἶπω *συναίσθημα* καὶ *πνεῦμα*, τότε εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ κατασκευὴ τοῦ κοινωνικοῦ βίου δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ μίαν ἀπόλυτον ἐνότητα, ἀλλὰ παρουσιάζει μίαν περίπλοκον σύνθεσιν ἀπὸ διαφόρους ψυχὰς καὶ πνεύματα, ἀπὸ διαφόρους θελήσεις, δηλαδὴ ἀπὸ τὰς θελήσεις τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων συνηνωμένας κατὰ τὴν δυνατὴν ὁμοιότητά των εἰς εἰδικωτέρας ομάδας, εἰς κόμματα. Τοῦτο δὲ εἶναι ἡ ἐξήγησις καὶ τοῦ φαινομένου ὅτι ἐντὸς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ κοινωνικοῦ βίου ἐμφανίζονται, ὅπως κατεδείχθη διὰ τῆς ἀναλυτικῆς ἐρεῦνης μου ²⁾, εἰδικώτεραι πνευματικαὶ ἀτμόσφαιραι, αἱ ψυχικαὶ καὶ πνευματικαὶ τάσεις, αἱ θελήσεις ἐνὸς ἑκάστου κοινωνικοῦ στρώματος.

1) 'Ο G. S o r e l, La ruine du monde antique, conception materialiste de l'histoire σελ. 213 ἀγνοεῖ τὴν κυρίαν μορφήν τοῦ προβλήματος· δὲν πρόκειται, ὅπως κατέδειξα, περὶ τούτου ὅτι ἡ κοινωνία ἀποτελεῖ μίαν «association de profits», ἀλλὰ περὶ τούτου ὅτι ἡ κοινωνία δὲν ἔχει κυρίως κοινούς σκοποὺς, σκοποὺς ὡς πόθον ὅλων. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ κατὰ τῆς ἀπόψεως τῶν νεωτέρων σοφιστῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι (τοῦ Θρασυμάχου κ. ἄ.) ὅτι ἡ πολιτεία εἶναι ὀργάνωσις τῶν ἀσθενῶν. Θὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ ζήτημα τῆς φύσεως τῆς πολιτείας καὶ τοῦ οὐσιώδους χαρακτήρος της.

2) Πρβλ. ἄνω σελ. 77

Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι πρέπει νὰ κατανοηθῇ καὶ τὸ ἄλλο φαινόμενον ὅτι δηλαδή, ὅπως ἐπίσης κατεδείχθη, ὑπάρχει εἰς ἑκάστην κοινωνίαν μᾶλλον ταῦτα καὶ μία γενικὴ κοινὴ ἀτμόσφαιρα. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἐξηγεῖται τώρα εὐκόλως. Δηλαδή ἡ κυρία καὶ μόνη πραγματικότης, ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος, συνδέεται, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὁμοιότητα τῶν θελήσεων (τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν τάσεων), ὄχι μόνον στενώτερον μὲ ὀλίγους ἐντὸς τῆς κοινωνίας, ἀποτελῶν οὕτω μὲ αὐτοὺς ἓνα κοινωνικὸν κόμμα, ἀλλὰ καὶ μὲ μεγαλιότερον κύκλον ἀνθρώπων καὶ τέλος καὶ μὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀποτελῶν οὕτω μέρος ἑνὸς ἔθνους καὶ, εὐρύτερον, μέρος τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ γενικὸν εἶναι λοιπὸν καλῶς ἐννοούμενον μόνον ἐντὸς τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου· ἐν αὐτῷ ὑπάρχει, ἀποτελοῦσα τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν ὑπαρξίν του, πρῶτον πάντων μία γενικὴ ιδιότης (ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ) κοινὴ εἰς ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος, δεύτερον μία στενωτέρα ιδιότης κοινὴ μόνον (ἀρχικῶς) εἰς μίαν ἀνθρωποφυλὴν καὶ (ἔπειτα) εἰς ἓνα μόνον ἔθνος καὶ τρίτον μία ιδιότης ἀποκλειστικῶς προσωπική· ὁ δὲ κοινωνικὸς βίος ὡς ὀργάνωσις διὰ τοῦ ἰσχυροῦ ἐπέφερε καὶ τοὺς συνδυασμοὺς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κοινωνικῶν κατὰ τὴν συμβίωσιν εἰς πραγματοποίησιν τεινόντων συμφερόντων καὶ ἰδεῶν, ἐννοεῖται, ἀποτελεσμάτων τῆς προσωπικότητος ἀλλὰ καὶ τῆς ἐκ τῆς κληρονομικότητος τῆς περιουσίας πηγαζούσης θέσεως ἑκάστου. Τοιοῦτοτρόπως ὑφίστανται λοιπὸν παρ' ὅλας τὰς προσωπικὰς διαφορὰς τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων καὶ ἓνας γενικὸς ἀνθρώπινος σκοπὸς (ἀνθρώπινος θέλησις : ψυχὴ καὶ πνεῦμα) καὶ μία εἰδικωτέρα ἔθνικὴ θέλησις (ἔθνικὸς σκοπὸς : ἔθνικὴ ψυχὴ καὶ ἔθνικὸν πνεῦμα) καὶ μία κομματικὴ θέλησις (ἢ, κατ' ἀρχὴν ἄνευ φανεραῖς ἐκδηλώσεως καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐν κρυπτῷ ἤδη ὑφισταμένη, μία θέλησις κατὰ κοινωνικὰ στρώματα). Αἱ ἀτομικαὶ προσωπικαὶ διαφοραὶ, αἱ διαφοραὶ αἱ ψυχικαὶ καὶ πνευματικαὶ αἱ ἰδιάζουσαι εἰς ἓνα ἕκαστον ἀνθρώπινον ἄτομον ἐκδηλοῦνται φανερώτατα εἰς τοὺς λεγομένους μεγάλους ἀνθρώπους (εἰς μεγάλους ἄνδρας καὶ μεγάλας γυναῖκας τῆς ἱστορίας, ἢ εἰς ἀρχηγοὺς τῶν κομμάτων ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ γενικῶς εἰς ὅλους τοὺς ἀναμορφωτάς καὶ μεταρρυθμιστάς κτλ. κτλ.).

Μὲ ἄλλας λέξεις καὶ συντόμως : ὑπάρχουν α') κομματικὰ συναισθήματα καὶ κομματικαὶ γνώμαι καὶ οὕτω καὶ κομματικαὶ θελήσεις ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὑπάρχουν β') ἔθνικα συναισθήματα καὶ ἔθνικαὶ γνώμαι καὶ οὕτω καὶ ἔθνικαὶ θελήσεις καὶ γ') ὑπάρχουν καὶ γενικώτερον ἀνθρώπινα συναισθήματα καὶ ἀνθρώπιναὶ γνώμαι καὶ οὕτω καὶ γενικὴ ἀνθρώπινος θέλησις· καὶ ταῦτα πάντα ἐντὸς ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων ὡς τὰ κατὰ ὁμοιότητα συνδέοντα αὐτούς, οἱ ὅποιοι ὅμως ἄλλωστε διὰ προσωπικῶν ἰδιαζόντων συναισθημάτων, καὶ προσωπικῶν ἰδιαζουσῶν γνωμῶν καὶ οὕτω καὶ διὰ προσωπικῆς ἰδιαζούσης θελήσεως διακρίνονται ἢ διαφέρουν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον, ἀδιάφορον ὅτι εἰς τοὺς κοινούς ἀνθρώπους αἱ διαφοραὶ αὐταὶ δὲν εἶναι πολὺ καταφανεῖς. Ὡστε δὲν ὑπάρχει μόνον ἰδιαίτερον πολιτειακὸν ἢ γενικῶς κοινωνικὸν συναίσθημα καὶ πολιτειακὴ καὶ κοινωνικὴ γνώμη (πολιτειακὴ ἢ κοινωνικὴ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἰδιαιτέρα ιδιότης τοῦ ἀνθρώπου) καὶ οὕτω καὶ οὔτε πολιτειακὴ ἢ κοινωνικὴ θέλησις συνδέουσα τοὺς ἀτομικούς ἀνθρώπους εἰς οἵανδήποτε κοινωνίαν ἢ πολιτείαν ¹⁾· ἢ τοιαύτη κοινὴ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ κατάστασις ἐντὸς πολιτείας ἢ κοινωνίας ἀποτελουμένης ἐξ ἐνὸς ἔθνους εἶναι κυρίως ἔθνικὴ καὶ ὄχι πολιτειακὴ ἢ κοινωνικὴ θέλησις. Οὕτω δὲ καὶ ἡ λεγομένη κοινὴ γνώμη ἐντὸς μιᾶς κοινωνίας εἶναι συνήθως γνώμη καὶ συναίσθημα (οὕτω δὲ καὶ θέλησις, ἀπαίτησις) ἐντὸς ἐνὸς κόμματος ²⁾ ἐντὸς δὲ μιᾶς κοινωνίας (πολιτείας) ὑπάρχουν ἕνεκα

¹⁾ Νὰ μὴ παρεξηγηθῶ! Τὰ λεγόμενα κοινωνικά συναισθήματα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὅτι δηλαδὴ αὐτὸς τείνει πρὸς κοινωνίαν μὲ ἄλλους θὰ γίνῃ ἀργότερα κατὰ βιάθος καταληπτόν· πρβλ. ὅμως καὶ σελ. 134 κ. ἑ.

²⁾ Ὁ Bauer, Die öffentliche Meinung und ihre geschichtlichen Grundlagen 1914. ὁ ὅποιος καθορίζει τὴν κοινὴν γνώμην ὡς φαίνεται (ἂν τὸν ἐννοῶ καλῶς) ὅπως ἐγώ, μᾶλλον ταῦτα δὲν θέλει ν' ἀνυγνωρίσῃ ὅτι κατὰ τὴν κοινὴν γνώμην πρόκειται περὶ ψυχικῆς (ἐγὼ θὰ ἔλεγα : καὶ πνευματικῆς) ἐνότητος, ἀλλὰ λέγει ὅτι πρόκειται μόνον περὶ παραλλήλων πλησίον ἀλλήλων διατρεχουσῶν ὁμοίων καὶ συμφωνουσῶν γνωμῶν (σελ. 60 κ. ἑ.). Ἀλλὰ ἡ ἐξήγησις αὐτὴ εἶναι πάντως προῖόν τῆς μεγάλης προσοχῆς τοῦ ν' ἀποφυγῇ τὴν γνώμην περὶ συνολικῆς ψυχῆς (Kollektivseele) καὶ δὲν εἶναι ἀκριβής. Ὅπως κατέδειξα, εἶναι μὲν ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος τὸ μόνον πραγματικόν, ἀλλὰ ὑπάρχει

τούτου συνήθως πολλαὶ κοινὰ γνώμαι ταυτοχρόνως, ἀναλόγως τῶν στρωμάτων καὶ κομμάτων. Τοῦτο συμβαίνει διότι προκειμένου περὶ τῆς καταστάσεως ἐντὸς τῆς ἰδίας κοινωνίας οἱ ἀτομικοὶ ἄνθρωποι συναισθάνονται τὴν θέσιν των καὶ ἀντιλαμβάνονται τὴν κοινωνίαν διαφοροτρόπως, ἀλλὰ πάντως τοιοῦτοτρόπως ὥστε ἕνεκα τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον μεγάλης ἢ μικρᾶς ὁμοιότητος ἢ καὶ ὀλοτελοῦς ἀνομοιότητός των χωρίζονται εἰς κόμματα κοινωνικά. Δὲν ἀρνοῦμαι ὅτι ἐν τῇ πολιτείᾳ (τῇ κοινωνίᾳ) ἀπαντᾷ πολλάκις καὶ μία κοινὴ γενικὴ γνώμη, μία πράγματι κοινὴ δημοσία γνώμη, ὅπως ἐμφανίζεται πολλάκις μία πράγματι κοινὴ δημοσία γνώμη καὶ μεταξὺ πολλῶν κοινωνιῶν (πολιτειῶν). Ἄλλὰ τοιαῦται κοινὰ δημόσια γνώμαι ἀφοροῦν ἢ εἰς τὴν στάσιν, τὴν ὁποίαν λαμβάνει ὁλόκληρος ἢ ὅλη τῆς κοινωνίας ἀπέναντι ἄλλης, οὕτω π. χ. μικραὶ πολιτεῖαι καὶ μάλιστα καὶ ἕκ κοινοῦ ἔχουν μίαν καὶ κοινήν δημοσίαν γνώμην (κατακρίνουσαν) ἀπέναντι μεγάλης καταπολεμούσης μίαν μικράν, ἢ εἰς γενικὰ ἀνθρώπινα συμφέροντα, ἀδιάφορον εἴαν ὕλικὰ ἢ ἠθικά. Ἐπειδὴ δὲ κυρίως πρόκειται πάντοτε, ὅπως εἶπον καὶ κατέδειξα, περὶ τῆς γνώμης τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, ἐννοεῖται ὅτι ἡ κοινὴ δημοσία λεγομένη γνώμη καὶ τῶν τριῶν εἰδῶν ἢ γεννᾶται ἀμέσως εἰς τοὺς ἀτομικοὺς ἀνθρώπους εἰς ἓνα ἕκαστον ἕκ τῆς ἰδίας ἐντυπώσεως καὶ τῆς ἰδίας ἀντιλήψεως, ἢ παράγεται συλλαμβανομένη μὲν πως κατ' ἀρχὰς μόνον ἀπὸ ἓνα (μεγάλον) ἀτομικὸν ἄνθρωπον, ἢ καὶ ἐπὶ τῇ βίσει τοῦ κομματικοῦ προγράμματος ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, διε-

---

εἰς αὐτὸν καὶ τι ὅμοιον μὲ τοὺς ἄλλους, τὸ ὁποῖον καὶ συνδέει αὐτούς. Ὡστε εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μόνον ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος σκέπτεται (καὶ συναισθάνεται καὶ λοιπὸν καὶ θέλει), ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ σκέπτονται (κτλ.) οἱ ἄνθρωποι ὁμοίως ἕκ τοῦ ὁμοίου εἰς αὐτούς, ἀποτελοῦντες οὕτω μίαν ἐνότητα δημοσίως ἐκδηλουμένην. Ὡστε δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι «ἀπὸ ἀπομιν ψυχολογικῆν» δὲν ὑπάρχει δημοσία γνώμη (σελ. 148). Πάλιν δὲ ἡ γνώμη τοῦ T o n n i e s, Kritik der öffentlichen Meinung 1922 ὅτι ἡ δημοσία γνώμη εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς «κοινωνικῆς θέλησεως» ὡς συνολικῆς ἀπολύτου θελήσεως (Kollektivwille) γεννᾶται ἕκ προϋποθέσεων καὶ κατασκευῶν ὀλοτελοῦς ἔξω τοῦ πνεύματος τῶν ἐρευνῶν μου.

γειρομένου δὲ τοῦ ἰδίου συναισθήματος καὶ τῆς ἰδίας γνώμης καὶ εἰς ἄλλους, καὶ εἰς τοὺς ἄλλους ¹⁾).

Τὸ πρόβλημα τὸ ὑποκινούμενον ἀπὸ τὴν λέξιν «γνώμη» (δημοσία κοινή «γνώμη»), δηλαδή τὸ πρόβλημα, εἴαν ἡ κοινή (δημοσία) γνώμη ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἀληθῆς ἢ ψευδῆς, ἠθικῆ ἢ ἀνήθικος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ κοινωνιολογικὴν σημασίαν. Δὲν εἶναι μὲν δυνατὸν ν' ἀρνηθῇ κανεὶς ὅτι, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν γενικὴν ἀνθρωπίνην δημοσίαν γνώμην, εἴαν ἴσως ὄχι πάντοτε, τοῦλάχιστον ὅμως συνήθως, πρόκειται περὶ ἐκδηλώσεων τῆς εὐρεθείσης πνευματικῆς ἀνθρωπίνης τάσεως: ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται μόνον περὶ τούτου, ἀλλὰ καὶ περὶ συμφερόντων καὶ ἄλλων ἀπόψεων, διὰ δὲ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν εἶναι ἀδιάφορον καὶ ἀδύνατον νὰ προσδιορισθῇ, εἴαν ἡ γνώμη (ὁ πόθος, ὁ σκοπὸς) ἐνὸς κοινωνικοῦ κόμματος ἢ ἐνὸς ἔθνους εἶναι ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη ἢ καὶ ἠθικῆ ἢ ἀνήθικος· ἄλλωστε καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις, ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχῃ ἀξίαν ὡς ἄνθρωπος, εἶναι μὲν ἢ ἠθικῆ, δὲν εἶναι ὅμως λογικῶς ὀρθὴ, ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι ὅλοι ἴσοι κατὰ τὰ προτερήματα καὶ τὰς δυνάμεις.

¹⁾ Τὸ πρόβλημα τίς καὶ πῶς αὐτὸς παράγει τὴν δημοσίαν γνώμην, δὲν τὸ ἐπεξεργάζεται ὁ Bauer (ἐν τῷ μνημονευθέντι συγγράμματι του) ἐπιτυχῶς. Δὲν θεωρῶ κοινωνιολογικῶς ὀρθὴν τὴν ἐξήγησίν του ὅτι «δὲν πρέπει μὲν νὰ μέμφεται κανεὶς κοιματικὸν φύλλον, διότι γράφει ἀπὸ ἀποψιν κοιματικὴν, ἀλλὰ τότε δὲν ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὸ νὰ παρουσιάζεται ὡς ὄργανον δημοσίας γνώμης» κλπ. (296). Ἡ ἐφημερίς—ὑπάρχει δὲ μόνον κοιματικὴ ἐφημερίς, ἀφοῦ ἤδη καὶ μόνον τὸ πρόσωπον τοῦ συντάκτου συνδέεται μὲ ὄρισμένα συμφέροντα καὶ ὄρισμένας ἀπαιτήσεις—ἐκφράζει τὴν ἐντὸς ὀρισμένου κύκλου δεσπόζουσαν ἀποψιν, ἢ δίδουσα εἰς αὐτὴν μορφήν συγκεκριμένην ἢ καὶ καθιστῶσα αὐτὴν ἐνσυνείδητον. Εἶναι μὲν δυνατὸν ποτε ν' ἀντιφάσκη ἡ γνώμη τοῦ κύκλου (τῶν ἀνθρώπων τοῦ κόμματος, τῆς κοινωνικῆς τάξεως) εἰς τὴν γνώμην τοῦ συνήθους ὀργάνου του (τῆς ἐφημερίδος του). Ἀλλὰ εἰς τοιαύτας περιστάσεις πρόκειται περὶ διασπάσεως τοῦ κοιματικοῦ προγράμματος ἐξ ἀπροόπτως γεννωμένων συναισθημάτων.

Γ. Ἡ συνθετικὴ κατάστασις τοῦ κοινωνικοῦ
βίου καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἐξ ὅλων τῶν ἀνωτέρω ἐρευνῶν γίνεται κατάδηλον ὅτι ἡ κοινωνία (ὁ κοινωνικὸς βίος) ἔχει μίαν ἰδιαιτέραν καὶ ἰδιάζουσαν συνθετικὴν κατάστασιν, ὅτι δηλαδὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ὑλικά ἄτομα, τὰ κοινωνικά κόμματα (ἢ ἤδη τὰς ἐκ μόνου τοῦ συναισθήματος ὁμοιότητος ὑφισταμένας κοινωνικάς τάξεις), εἰς τὰ ὅποια ἀνταποκρίνονται καὶ πνευματικαὶ καὶ ψυχικαὶ ἐνότητες, τουτέστι οἱ σκοποὶ τῶν κοινωνικῶν κομμάτων (τῶν κοινωνικῶν τάξεων). Οὕτως ἔχει ὡς πρὸς τὴν σύνθεσίν της κάθε κοινωνικὴ συνύπαρξις. Ἐνεκα τούτου δὲν εἶναι ὀρθὴ ἡ διαίρεσις τῶν κοινωνιῶν εἰς πολεμικάς καὶ εἰς βιομηχανικάς, δηλαδὴ εἰς κοινωνίας, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος ἀπορροφᾶται ἀπ' αὐτὰς, καὶ εἰς κοινωνίας, εἰς τὰς ὁποίας αὐτὸς ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτὸν του. Ὁ Spencer, ὁ ἀρχηγὸς τῆς τριαύτης διαιρέσεως, παραβλέπει ὅτι εἰς ὅλας τὰς κοινωνίας ἀνεξαιρέτως ὑπάρχουν τοῦλάχιστον δύο κοινωνικαὶ κομματικαὶ ἐνώσεις καὶ ὅτι ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς κοινωνικῆς του δράσεως, ὅπως κατέδειξα ¹⁾, δὲν εἶναι ποτὲ ἐλεύθερος καὶ ἀυθιπόστατος. Δηλαδὴ ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος δὲν ἀνήκει ἐντὸς καμμιας κοινωνίας εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἀλλὰ πάλιν καὶ ἐντὸς καμμιας κοινωνίας δὲν ἀπορροφᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνίαν. Δὲν ἀνήκει εἰς τὸν ἑαυτὸν του, διότι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν δεσποζουσαν θέλησιν καὶ διότι ἐπιτυγχάνει τὰ πάντα μόνον συνδεόμενος μὲ ἄλλους καὶ δι' αὐτῶν, ἀλλ' ὅμως καὶ πάλιν δὲν ἀνήκει εἰς τὴν κοινωνίαν (δὲν ἀπορροφᾶται ἀπ' αὐτὴν) διότι, ὅπως κατέδειχθη, πράττει τὰ πάντα διὰ τὸν ἑαυτὸν του προσωπικῶς, ἢ ναὶ μὲν καὶ διὰ τὸ κοινωνικὸν κόμμα, καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ εἶναι

¹⁾ Πρβ. ἄνω σελ. 132 κ. ἑ.

διαθέσεις, ιδιότητες αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Πῶς πρέπει νὰ διαιρεθοῦν αἱ κοινωνίαι, θὰ καταφανῆ ἀργότερα.

Συστηματοποιῶ λοιπὸν τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος περὶ τῆς συνθετικῆς καταστάσεως τῆς κοινωνίας διὰ νὰ μὴ εἶναι δυνατὸν νὰ δίδεται ἀφορμὴ εἰς παρεξηγήσεις. Δὲν θέλω δὲ νὰ ἐκθέσω τὸ πρᾶγμα διανοητικῶς κατασκευάζων, δηλαδή δὲν θέλω νὰ κατασκευάσω διανοητικῶς, πῶς συντίθεται μία κοινωνία ἢ εἶναι δυνατὸν νὰ συντεθῆ· εἰδεμὴ θὰ μοῦ ἦτο εὐκόλον νὰ δείξω, ὅτι καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἱκανώτατος (ἀτομικὸς) ἄνθρωπος δὲν θὰ ἐπετύγχανε ποτὲ χωρὶς ὀπαδοὺς ν' ἀποτελέσει κοινωνίαν ἀπὸ ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ὅτι ὁμοῦ ἔχων ὀπαδοὺς θὰ κατεβίαζεν ἀκριβῶς τοὺς ἄλλους καὶ θὰ ὄφειλεν οὕτω νὰ δώσῃ εἰς τοὺς ὀπαδοὺς του, τοὺς βοηθοὺς του, θέσιν προνομιοῦχον πλησίον τῆς ἰδικῆς του. Θὰ μοῦ ἦτο εὐκόλον νὰ δείξω, ὅτι καὶ ἐάν ποτε συνήρχοντο καὶ ἄνθρωποι ἴσοι καὶ ὅμοιοι κατὰ τὰς προθέσεις καὶ διαθέσεις των διὰ ν' ἀποτελέσουν ὁμοῦ μίαν κοινωνίαν ἐξαιρετικὴν, θὰ ἐγεννῶντο κατὰ τὴν διάταξιν αὐτῆς ἀμέσως διαφοραὶ, διαφοραὶ ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς βαθυτέρας διαφορᾶς τῶν σκοπῶν των, ἤτοι τῆς φύσεώς των, οὕτως ὥστε ἡ ὕλη καὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς (ἐξ ἰδεολογικῆς οὕτως εἰπεῖν προθέσεως συνισταμένης) κοινωνίας θὰ διηρεῖτο ἀμέσως ἐπίσης εἰς ἄτομα, δηλαδή εἰς μικροτέρας ἐνότητας (συνδέσμους) ἕνεκα τῆς μεγαλυτέρας ὁμοιότητος τῶν συμφερόντων των, ἤτοι εἰς κοινωνικὰ κόμματα γεννῶμενα ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς διαφορᾶς ἐκείνης τῶν σκοπῶν. Προτιμῶ λοιπὸν νὰ λάβω ὑπ' ὄψιν ἀπ' εὐθείας τὴν ὑφισταμένην κοινωνίαν καὶ νὰ δείξω τὴν συνθετικὴν κατάστασίν της, τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν ἢ κατασκευὴν, ἢ ὑφὴν της, ἐννοεῖται, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν μου. Καὶ λοιπὸν ἢ ἀπόλυτος καὶ κυρία πραγματικότης εἶναι ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος· αὐτὸς ἔχει ἐν ἑαυτῷ : α) τὴν εἰς αὐτὸν μόνον ἰδιάζουσαν φύσιν του, τὴν προσωπικὴν του ιδιότητα, β) τὸ κοινωνικὸν κόμμα, δηλαδή τοὺς πόθους του (συμφέροντα καὶ ἰδεολογίαν) ὁμοίους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον μὲ τοὺς πόθους καὶ ὀλίγων ἄλλων (ἐντὸς τῆς κοινωνίας), γ) τὸ ἔθνος, ὡς τὸν ὅμοιον καὶ μὲ πολλοὺς ἄλλους ἰδιάζοντα ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν τρόπον ἐκδηλώσεως ἐνεργείας καὶ ἀντενεργείας κατὰ τῆς ἐπιδράσεως

τοῦ περιβάλλοντος, καὶ δ) τὴν ἀνθρωπότητα ὁλόκληρον ὡς τὰς ἰδεολογικὰς (ἢ καὶ ὑλικὰς) ἰδιότητάς του τὰς ἀπαντώσας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον καὶ εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ λεγόμενον κοινωνικοψυχικόν, ἐν μὲν τῇ περιπτώσει κατὰ τὴν ὁποίαν παρουσιάζεται κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐντὸς ἐκάστης κοινωνίας, δὲν εἶναι τι ἄλλο παρὰ ἡ συνάφεια τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων γενικῶς ὡς ἀνθρώπων, εἰς δὲ τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ λεγόμενον κοινωνικοψυχικόν παρουσιάζεται εἰδικώτερον ἐντὸς μιᾶς ἐθνικῶς ὁρισμένης κοινωνίας, δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ ἡ συνάφεια τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων ὡς ἐθνικῶς ὁμοίων ἀνθρώπων.

Σπανιώτατα δέ, ἐὰν ποτέ, παρουσιάζεται ἴσως κοινωνικοψυχικὴ ἐνότης καὶ ἐντὸς κοινωνίας ἐξ ἑτερογενῶν στοιχείων (ἐξ ἐθνικῶς ξένων ἀνθρώπων) συνισταμένης, ἀπαρτιζομένη ἐκ τῆς ταυτότητος συμφερόντων καὶ κατὰ περιστάσεις ἴσως καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος ἰδεῶν τινῶν.

Ταῦτα σημαίνουν : δὲν εἶναι ἡ κοινωνία ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ, κινεῖται, σκέπτεται, ὑπαγορεύει καὶ διατάσσει ἢ ἀπαγορεύει, ἀλλὰ ἐνεργεῖ, κινεῖται, σκέπτεται κτλ. ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος, ἡ μόνη αὐτῇ πραγματικότης, ἐπιβαλλόμενος εἰς τοὺς ἄλλους (ἐννοεῖται ἐν συνδέσμῳ μὲ τοὺς ὁμοίως φρονοῦντας καὶ συναισθανομένους, τὰ αὐτὰ ἐπομένως θέλοντας) ἢ προκειμένου περὶ ἐθνικῆς ἢ γενικῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας, σκέψεως κτλ. ἀπὸ κοινοῦ μὲ ἄλλους ἢ καὶ μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους. Εἶναι λοιπὸν ἀπάτη ἡ ψεῦμα, πᾶν ὅ,τι λέγεται περὶ τῆς φύσεως ὡς προστάτιδος τοῦ γένους ἐπομένως καὶ περὶ τοῦ γένους, τοῦ γενικοῦ (π.χ. ἀνθρώπος ἵππος κτλ.) ὡς τοῦ κυρίως καὶ τοῦ οὐσιωδῶς πραγματικοῦ. Ἀφήνων τὴν φύσιν ἐνταῦθα κατὰ μέρος ¹⁾ τονίζω ὅτι ἡ τοιαύτη ἀποψις ὅσον ἀφορᾷ τὴν κοινωνίαν εἶναι ἀτοπος, διότι οἱ ἀνθρωποι παρήγαγον τὴν κοινωνίαν ὡς ὀργάνωσιν, ἀλλὰ δὲν παρήχθη ὁ ἀνθρώπος ἐνεκα τῆς κοινωνίας· ἀκριβῶς δ' ἐνεκα τῆς πραγματικότητος τοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐνεκα τῆς πραγματικότητος τῆς διαφορᾶς τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων παρήχθη ἡ κοινωνία (ὡς ὀργάνωσις τῶν ἀνθρώπων εὐρισκομένων ἤδη ἐκ

¹⁾ Πρβλ. τὸ σύγγραμά μου : Λί θετικαὶ βάσεις τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως.

φύσεως ὁμοῦ) ὅπως ἔχει, δηλαδή ἡ κοινωνία αὐτὴ διηρέθη εὐ-
θὺς ἐξ ἀρχῆς καὶ εἰς στρώματα (πολιτικῶς ὡς κόμματα ἐκδηλού-
μενα) ὡς τὰ ὑλικά ἄτομα τῆς κοινωνίας, ἀντιπροσωπεύοντα καὶ
ἰδιαιτέρας θελήσεις, σκοπούς, ὡς τὰ ψυχικά καὶ πνευματικά ἄτο-
μα τῆς κοινωνίας.

Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότη-
τος, μετὰ τὴν διαφορὰν μόνον ὅτι τὰ συστατικά της ἄτομα εἶναι
τὰ ἔθνη καὶ αἱ ἐθνικαὶ θελήσεις, οἱ ἐθνικοὶ σκοποὶ (ἀπόρροια
τῆς ἐθνικῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος). Οὔτε λοιπὸν
κοινωνία ὑπάρχει ὡς ἰδιαίτερόν τι ἀπόλυτον
καὶ πραγματικὸν οὔτε ἀνθρωπότης, καὶ οὔτε γε-
νικὸς σκοπὸς ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς ὑποχρέωσις τῆς κοινωνίας ὡς
δηθὲν ἀπολύτου πραγματικότητος, οὔτε σκοποὶ τῆς ἀνθρωπότη-
τος ὑπάρχουν σκοποὶ κοινωνικῶν κομμάτων τείνοντες πρὸς κα-
τακράτησιν καί, κατακρατοῦντες τῶν ἀντιπάλων των, ἐπιβαλ-
λόμενοι ὡς νόμοι καὶ δίκαια καὶ θεσμοὶ, καὶ σκοποὶ ἐθνικοὶ κα-
θορίζοντες κατὰ τὴν νίκην τοῦ ἔθνους τὰς σχέσεις τῶν ἔθνῶν,
ἦτοι τὴν ὕψιν τῆς ἀνθρωπότητος.

Κεφάλαιον δεύτερον

Ἐξέλιξις τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος.

Α. Βάσις καὶ ἀντικείμενον τῆς ἐξελίξεως.

Λέγων βάσιν τῆς ἐξελίξεως ἐννοῶ τὸν φορέα της, λέγων
δὲ ἀντικείμενον τῆς ἐξελίξεως ἐννοῶ ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὁποῖον
ἐμφανίζεται ἡ ἐξέλιξις. Ἐν τῇ βιολογικῇ ἐξελίξει π. χ. θὰ
ἐθεώρουν (ἐννοεῖται δὲ ὅτι καὶ θεωρεῖται ἐφ' ὅσον γίνεται λό-
γος περὶ τούτου) ὡς βάσιν μὲν τὸ λεγόμενον πλάσμα, τὴν λεγο-

μένην πρώτην ζῶσαν ὕλην, ὡς ἀντικείμενον δὲ τὰς διαφόρους μορφὰς τῶν λεγομένων γενῶν καὶ εἰδῶν κτλ. Πῶς εὐρίσκεται ἡ βάσις μιᾶς οἰασδῆποτε ἐξελίξεως εἶναι ἰδιαίτερον ζήτημα. Ἡ ἐνταῦθα ζητουμένη βάσις ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐξελίξεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς ἀνθρωπότητος καθορίζεται ἄνευ ἀμφιβολίας καὶ σαφῶς διὰ τῶν μέχρι τοῦδε ἐρευνῶν καὶ προσδιορισμῶν μου.

Πρῶτον πάντων, ὅσον ἀφορᾷ τὴν βάσιν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως, δὲν θὰ εἶχε πραγματικὴν τινὰ σημασίαν· γὰρ νομίση τις ὅτι ἡ βάσις αὕτη εἶναι ἡ κοινωνία· ἡ βάσις αὕτη εὐρίσκεται διὰ τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀνωτέρω ἐρευνῶν μου ὅτι δηλαδὴ πᾶσα κοινωνικὴ ἐξέλιξις γεννᾶται ἐκ τῆς διαφορᾶς τῶν συμφερόντων καὶ ἰδεῶν (ιδεολογικῶν ἀντιλήψεων) ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ (κατὰ τὸν κοινωνικὸν βίον) τῶν ἀνθρώπων. Κατὰ τρόπον ὅμοιον εἶχε καταδειχθῆ ἔπίσης ὅτι πᾶσα ἐξέλιξις τῆς ἀνθρωπότητος γεννᾶται ἐκ τῶν αὐτῶν διαφορῶν. Ἄλλὰ φορεὺς τῶν διαφορῶν ἐκείνων εἶναι ἐν μὲν τῷ κοινωνικῷ βίῳ (κατὰ φανερὸν τρόπον) τὰ κοινωνικὰ κόμματα, ἐν τῇ ἱστορίᾳ δὲ τῆς ἀνθρωπότητος τὰ ἔθνη, κοινωνικὰ δὲ στρώματα καὶ ἔθνη ἀποτελοῦν τὰ ἄτομα τῆς ὕλης τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος. Ὡστε ἡ βάσις τῆς ἐξελίξεως ἐνταῦθα οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ αὕτη ἡ ὕλη τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος κατὰ τὴν ὠρισμένην αὐτῆς συστατικὴν κατασκευήν, δηλαδὴ τὰ κοινωνικὰ κόμματα διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας καὶ τὰ ἔθνη διὰ τὴν ἱστορίαν, δηλ. τὴν ἐξέλιξιν τῶν σχέσεων τῶν ἐθνῶν.

Καὶ ὅμως παραδέχεται ἡ λεγομένη ὑλιστικὴ ἀποψις τῆς ἱστορίας ὅτι ἡ βάσις αὕτη εἶναι ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις ἢ, ὅπως λέγει αὐτή, ἡ οἰκονομικὴ σύνθεσις τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ ἔθνους εἶναι ἡ βάσις «ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀνυψοῦται ἓνα νομικὸν καὶ πολιτικὸν οἰκοδόμημα, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνταποκρίνονται ὠρισμένοι κοινωνικαὶ μορφαὶ τῆς συνειδήσεως». Ἄλλὰ ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη. Ὁ Μ a r x , ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς, συγχέει ἐνταῦθα τὴν (μίαν) αἰτίαν τῆς ἐξελίξεως μὲ τὸν φορέα αὐτῆς, ἀναγκαζόμενος οὕτω νὰ παραδεχθῆ (διὰ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ H e g e l παραπλανώμενος) ὅτι ἡ βάσις αὕτη ἐξελίσσεται (διὰ λογικῆς ἀνάγκης) αὕτη ἐξ ἑαυτῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, προκειμέ-

νου περὶ ἀντικειμένου μὴ ζῶντος, τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως, εἶναι ἀδύνατον καὶ ἄτοπον (ὁ H e g e l ὠμίλει περὶ αὐτεξέλιξεως τῆς ἰδέας, τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον ὅμως καὶ αὐτὸ εἶναι κυρίως καὶ κατὰ βάθος μία παρέκβασις ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ὅτι ὁ διανοούμενος ἄνθρωπος προβαίνει συλλογιζόμενος κατὰ διαλεκτικὸν λεγόμενον τρόπον). Εἶναι ἀληθές ὅτι ὁ S t a m m l e r ἐνόμισε ὅτι διορθώνει τὸν M a r x εἰσάγων ἀντὶ τῆς ἐκφράσεως οἰκονομικὴ κατάστασις τὴν ἐκφρασιν «ἡ εἰς ἱκανοποίησιν ἀναγκῶν τείνουσα συνεργασία» ὡς βάσιν, ἢ, ὅπως λέγει αὐτός, ὡς ἴλην τῆς ἐξελίξεως τοῦ κοινωνικοῦ βίου ¹⁾. Ἀλλὰ τότε πάλιν ἔπρεπε νὰ καθορισθῇ ἀκριβέστερον ὅτι ἡ συνεργασία αὐτὴ δὲν εἶναι γενικὴ, ἀλλὰ μερικὴ, συνεργασία ἐντὸς τοῦ κόμματος καὶ ὅτι τὰ κόμματα συγκρούονται· ἔπρεπε δ' ἐπίσης, προκειμένου περὶ βάσεως, νὰ μὴ γίνεται λόγος περὶ ἀφηρημένου τινός, ὅπως εἶναι ἡ συνεργασία, ἀλλὰ περὶ τοῦ συγκεκριμένου τῶν κοινωνικῶν κομμάτων, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν, ἀκριβῶς ὅπως κατέδειξα, τὰ ἄτομα τὰ συνθέτοντα τὴν ἴλην τῆς κοινωνίας, λαμβανομένων δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν κομματικῶν θελήσεων, καὶ τὴν ὅλην (δηλαδὴ ὕλικὴν καὶ ψυχοπνευματικὴν) συστατικὴν κατάστασιν, σύνθεσιν ἢ ὑφὴν τῆς κοινωνίας, οὕτω δὲ καὶ τὴν βάσιν τῆς ἐξελίξεώς της.

Πῶς, κατὰ τίνα τρόπον ἐξελίσσεται ἡ βάσις αὐτὴ τῆς ἐξελίξεως, θὰ δείξω ἀμέσως. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀντικείμενον τῆς ἐξελίξεως ταύτης εἶναι πᾶν ὅ,τι παράγεται ἐκ τῆς κινήσεως τῆς βάσεως ταύτης ἤτοι καὶ τὸ πολίτευμα καὶ οἱ νόμοι καὶ ἡ οἰκονομία καὶ πᾶσα πνευματικὴ κίνησις ἐπηρεαζομένη ἀπ' αὐτήν· διότι, ὅπως κατέδειξα, αὐτὴ ἡ βάσις τῆς ἐξελίξεως ἤτοι τὰ κοινωνικὰ κόμματα, ἢ, διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος, τὰ ἔθνη ὡς θελήσεις θεωρούμενα εἶναι ταυτοχρόνως καὶ συμμέροντα καὶ ἰδέσι.

Β. Αἰτία τῆς ἐξελίξεως τῆς κοινωνίας καὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐθνῶν.

Κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν αἰτιῶν τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι δυνατόν νὰ ζητηθοῦν

¹⁾ Πρβλ. S t a m m l e r. Wirtschaft und Recht σελ. 344.

αἱ αἰτίαι αὐταὶ ἢ ἔξω ἢ ἐντὸς τῆς ἐνεργείας αὐτῶν. Δὲν πρόκειται δὲ περὶ τοῦ γνωσιολογικοῦ ζητήματος τῆς σχέσεως μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος, ἀλλὰ περὶ τοῦ ζητήματος ἂν αἱ αἰτίαι εὐρίσκονται ἤδη καὶ πρέπη ἐπομένως νὰ ζητηθοῦν ἢ ἐντὸς τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος ἢ ἔξω αὐτῶν, δηλαδὴ τῆς ἐξελίξεως θεωρουμένης ὡς γινομένης οὕτως εἴπειν ἢ προγραμματικῶς διὰ τοῦ Θεοῦ, ἢ κατ' ἀνάγκην μεταφυσικὴν ἢ φυσικῶς, ἢτοι κατὰ τοὺς βιολογικοὺς νόμους. Καὶ ὅμως χωρὶς ἀκριβῶς ν' ἀρνηθῶ κατ' ἀρχὴν τὸ δυνατὸν τοῦ δευτέρου τούτου τρόπου πρὸς ζήτησιν τῶν αἰτιῶν τῆς ἐξελίξεως, μὲν ταῦτα δὲν τὸν θεωρῶ ὡς ἐπιστημονικόν· διότι, ὅπως ἔλεγον ἤδη καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἐρευνῶν μου τούτων περὶ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, τὸ πρῶτον καθῆκον τοῦ ἐπιστήμονος εἶναι πρὸ πάντων ἡ παρατήρησις τῆς σχετικῆς πραγματικότητος, τῶν σχετικῶν γεγονότων πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης του.

Ἐγὼ λοιπὸν ζητῶ τὰ αἷτια τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος πρῶτον ἐντὸς τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς ἱστορίας. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐξέλιξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι παρὰ ἐξέλιξις τῶν διαφορῶν ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος, δηλαδὴ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, ἐννοεῖται ὅτι τὸ πρόβλημα, πῶς ἐκ τοῦ ἀντικειμένου νὰ εὐρεθοῦν αἱ αἰτίαι τῆς ἐξελίξεως, λαμβάνει ἀπλουστάτην μορφήν: αἱ αἰτίαι τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως καὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητος εἶναι (κατ' ἀνάγκην) αἱ αὐταὶ μετὰς αἰτίας τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφορῶν ὄψεων τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τῶν μορφῶν του, τῆς ὕλης του, τῆς ὀργανώσεώς του καὶ τοῦ πνεύματός του), καὶ τῆς ἐκαστοτενέας ὄψεως τῆς ἱστορίας, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἀποτελεῖ καὶ τὴν ἐκάστοτε σχέσιν μεταξὺ τῶν ἐθνῶν. Εἶχον δὲ εὖρει ὡς τοιαύτας αἰτίας συμφέροντα καὶ ἰδεολογίαν ¹⁾, ἀντιπροσωπευόμενα διὰ κομμάτων (συνενώσεων ἀνθρώπων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὅμοιον οἰκονομικὸν συμφέρον καὶ ὁμοίαν ἰδεολογίαν ἐχόντων πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν των)

¹⁾ Πρβλ. ἄνωθι σελ. 91 κ. εἰς δλόκληρον τὸ κεφάλαιον.

καὶ συμφέροντα καὶ ἰδεολογίαν τῶν ἔθνῶν. Ὡστε αἱ αἰτίαι τῆς ἐξελίξεως εἶναι κυρίως, ἀλλὰ καὶ γενικώτερον, ὅλαι αἱ τάσεις τῶν ἀτομικῶν ἀνθρώπων, εἰδικώτερον δὲ καὶ αἱ ἔθνικαί. Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ διαιρεθοῦν αἱ αἰτίαι αὐταὶ εἰς συμφέροντα καὶ ἰδεολογίαν καὶ οὕτω νὰ συστηματοποιηθῇ καὶ ἡ ἔρευνα αὐτῶν.

α) Αἱ ἰδεολογικαὶ αἰτίαι τῆς ἐξελίξεως.

Ὡς ἰδεολογικὰς αἰτίας τῆς ἐξελίξεως τῶν διαφόρων ἀποψέων τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου (τῆς κοινωνίας) γενικῶς εἶχον εὑρεῖ μίαν γενικὴν ἀνθρωπίνην ἰδεολογικὴν τάσιν, μίαν ἔθνικὴν ἰδεολογικὴν ποιότητα (ιδιότητα) καὶ μίαν ἰδιαιτέραν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν ἰδιότητα ἐκάστου ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, ἐννοεῖται, προπάντων εἰς τοὺς μεγάλους λεγομένους ἀνθρώπους ἐμφανιζομένην.

Ὅτι αἱ ἐκφράσεις αὐταὶ εἶναι γενικαὶ καὶ πρόκειται ὠρισμένως περὶ διαφόρων ἰδεολογικῶν λεγομένων συναισθημάτων καὶ ἀποψέων, ὑπὸ τὰ ὁποῖα ἐμφανίζονται αἱ τρεῖς πηγαὶ ἐκεῖναι, εἶναι εὐνόητον. 1. Ἡ ἰδιαίτουσα ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ποιότης τοῦ ἑνὸς ἔθνους εἶναι π. χ. ἡ θρησκευτικότης, τοῦ ἄλλου ἢ καλαισθητικότης, ἡ φιλανθρωπία καὶ τίς οἶδε τίνα ἄλλα προτερήματα ὁ ἀτομικὸς ἀνθρώπος λαμβάνει μέρος εἰς ταύτας τὰς ἰδιότητας τοῦ ἔθνους του πολὺ ἢ ὀλίγο περισσότερον ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἄλλου ἔθνους. 2. Οἱ μεγάλοι λεγόμενοι ἀνθρώποι εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀποκρυσταλλώσεις ὑψίστου βαθμοῦ καὶ καθαραί, τέλειαι, τῶν ἔθνικῶν τῶν ἰδιοτήτων (οἱ προφηταὶ π. χ. ἐντὸς τοῦ ἑβραϊκοῦ ἔθνους, οἱ φιλόσοφοι καὶ καλλιτέχναι ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ ἰωνικοῦ-ἀθηναϊκοῦ ἔθνους κτλ.), ἀλλὰ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀποκρυσταλλώσεις καὶ τῶν γενικῶν ἀνθρωπίνων ἰδιοτήτων εἰς βαθμὸν ὑψίστον καὶ ἰσχυρότατον, εἰς ὁρμὰς ἀνεπτυγμένων καὶ εἰς διαφορῶν συνδυασμούς, ὅπως δεικνύει π. χ. ἡ διαφορὰ τῆς κυριαρχικῆς ὁρμῆς Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου ἀπὸ τὴν αὐτὴν ὁρμὴν τοῦ Ναπολέοντος Α' ἢ ἡ ἰδιότης τοῦ Ἀλκιβιάδου, παραβαλλομένη πρὸς τὴν ἰδιότητα τοῦ Περικλέους, τοῦ Bismark, τοῦ Λουθέρου κτλ. κτλ. 3. Ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη ἰδεολογικὴ τάσις εἶναι κυρίως ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη ἰδιότης τῆς συμπαθεί-